

Alexandre Bataller Català, *Jaume de Cèssulis: Libre de les costumes dels hòmens e dels oficis dels nobles sobre lo joc dels escacs. Estudi i edició*, Alacant/ Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2018 («Biblioteca Sanchis Guarner», 89), 303 p., ISBN: 978-84-9191-025-1.

Aquest volum de la «Biblioteca Sanchis Guarner» recull l'edició crítica i l'estudi d'un d'aquells textos situats «al marge» dels títols que configuren el cànon escolar de la literatura medieval. Es tracta d'una obra coneguda quasi exclusivament per alguns especialistes, però importantíssima per moltes raons. El que, a primera vista, podria semblar un simple tractat sobre les regles del joc d'escacs, resulta ser molt més que això. Representa, de fet, de manera paradigmàtica, el caràcter fonamental de l'al·legoria en la cultura medieval com a força generadora de textos sorprenents, polivalents, construïts a base de capes i capes de significats aplicables a diversos àmbits: el lúdic cortesà, el polític, el religiós, etc.

Escrit a Gènova abans del 1300, en llatí, pel frare dominicà Jaume de Cèssulis, el *Liber de moribus...* forma part de la literatura per a ús de predicadors conreada especialment a partir de l'aparició dels ordes mendicants. No és, però, un recull d'exemples —encara que aquests formen part important del text. Seria més aviat una mena de sermó en què es descriu l'origen del joc dels escacs, la posició i el moviment de les peces, descripció al·legòrica que serveix com a «integument» per a una exposició doctrinal de caràcter moral i polític. El tauler d'escacs esdevé així el gran tauler de la societat medieval on el rei, la reina, els cavallers, els clergues, els peons o el poble baix interactuen d'acord amb unes regles que garanteixen l'ordre i la pau social.

Un breu pròleg d'Albert Hauf fa de pòrtic al llibre, que conté dues parts, com sol ser habitual en aquest tipus d'edicions: un estudi introductor i l'edició del text pròpiament dita. Bataller desplega en l'estudi tota la informació que el lector necessita per a obtenir les claus de lectura de l'obra. El primer apartat és dedicat al contingut del

text i al context dels «escacs moralitzats». L'autor, especialista en el tema, encomana al lector la seua evident passió pel joc dels escacs; ens fa un recorregut històric per la seua importància i significació, amb una detallada explicació de les regles que regien a l'època de la redacció del tractat de Jaume de Cèssulis, sensiblement diferents de les actuals. Aquestes regles, però, no són sinó el primer pas per a endinsar-se en la matèria del tractat, un autèntic «regiment de prínceps» que ensenya al governant a regir-se a si mateix per a poder regir el poble, representat per les peces de l'escaquer que es mouen de manera harmònica al servei del bé comú.

La segona part de l'estudi introductori es dedica a la transmissió del text i, en concret, a les traduccions catalanes conservades. El quadre reproduït a les pàgines 49-50 és una bona mostra de l'èxit de l'obra: recull les diverses edicions del *Liber de moribus* entre 1474 i 1551. Hi trobem edicions en llatí, anglés, holandés, alemany, italià, francès i castellà. Però la major part de l'espai es dedica a l'estudi exhaustiu de les dues traduccions catalanes, anomenades «traducció A» i «traducció B», totes dues anònimes. La primera es conserva al manuscrit 921 de la BNE a Madrid (ms. M), un còdex interessant, que ja havia estat àmpliament estudiat per Bataller en publicacions anteriors, i que ubica amb encert en els processos de producció librària engegats durant el regnat de Pere el Cerimoniós. El volum formaria part, doncs, del programa de formació de l'hereu, el futur rei Joan I (qui, pel que sembla, sentia passió pel joc dels escacs, entre altres entreteniments cortesans). Aquest és el manuscrit emprat per a l'edició; però, com que l'autor anuncia una futura edició de la traducció B, ofereix igualment una detallada descripció dels testimonis que recullen aquesta versió alternativa, donant així una completa panoràmica de tota la tradició del text català. Hi ha un estudi crític de la relació entre tots els testimonis manuscrits que culmina amb la proposta d'un *stemma codicum*; i, encara, una detallada descripció de les edicions modernes. Especialment rellevant és la comparació entre les dues traduccions catalanes, de la qual Bataller extreu conclusions interessants que apunten als possibles destinataris de l'una i altra. A la pàgina 61 de l'estudi dona, a més, una mostra de la traducció B, amb la intenció explícita d'«oferir un mínim tast comparatiu entre el text que ací editem i el que ofereix el text que hauria de servir com a base per a una futura edició de la traducció B» (p. 60). El fragment triat d'aquesta traducció, no obstant això, s'acaba amb el fragment equivalent del text llatí original, no de la traducció A: hauria estat més còmode per al lector haver inclòs en aquest punt la part del text editat o, si més no, indicar-li la pàgina de l'edició on pot trobar-lo per tal de dur a la pràctica la comparativa proposada.

Seguidament, l'autor ens ofereix un estudi lingüístic exhaustiu del ms. M, de més de cinquanta pàgines. Els historiadors de la llengua tenen ací material de treball,

especialment pel que fa al lèxic. L'apartat que hi dedica Bataller és una detallada indagació del lèxic cancelleresc emprat per l'anònim traductor, probablement de procedència valenciana. La comparació amb el text llatí original és igualment reveladora de la tasca traductològica: el lector pot resseguir al detall, a través de la identificació i classificació dels errors de traducció més comuns, com es produeix el procés de translació d'una llengua a l'altra. En aquest sentit, cal destacar l'esforç per distingir aquests errors dels que poden ser obra del copista. Tot plegat, l'estudi manifesta un treball minuciós i un coneixement detallat no sols del text que s'edita, sinó també de l'original llatí.

L'edició que segueix l'estudi introductori es basa, com hem dit, en el ms. M de la BNE, que recull una de les dues versions catalanes del text de Jaume de Cèssulis. No és un text fàcil d'editar, ja que la sintaxi és enrevessada, amb frases truncades i amb errors de traducció que només es poden resoldre amb el text llatí al davant. És un d'aquests textos en què l'editor ha de posar tota l'atenció a l'hora de puntuar-lo per tal d'oferir un resultat llegible. És la mateixa problemàtica a què s'enfronta l'editor dels reports dels sermons vicentins, reproduccions escrites de textos generats en un context d'enunciació oral. El recurs a les fonts esdevé imprescindible per completar alguns passatges o per a esbrinar-ne el sentit, i en aquest cas trobem esmenes i notes a peu de pàgina que duen a terme aquesta funció. La puntuació és, en línies generals, correcta, i afavoreix la lectura. Tot i això, és inevitable que en un treball d'aquesta magnitud s'escolen errors que, en una darrera revisió, podrien ser fàcilment detectats. No és aquest el lloc de fer-ne la nòmina: alguna coma fora de lloc, o alguna confusió gràfica en la lectura del manuscrit (com ara un «jaguí» de la pàgina 175, que hauria de ser «jaquí»), són perfectament comprensibles i no es pot dir que siguin abundants.

D'altres errors, però, són més difícils d'esmenar sense una revisió del manuscrit o sense la lectura de l'original llatí, a la qual no recorre l'editor en aquests casos. Per exemple, a la pàgina 169, en el parlament de Lucrecia, s'edita «lo cors és corromput, mas lo coratge és molt notat». El «molt notat» és una correcció de l'editor sobre «no notat», segons la nota que incorpora a l'aparat. L'error, en aquest cas, no és fàcil de detectar; però al manuscrit sembla clar que posa «no noent» (és a dir, «innocent», el que concorda amb l'original llatí: «animus autem insons»). S'hauria d'editar, doncs, «... mas lo coratge és no noent». Un cas semblant el trobem a la pàgina 174, en una cita atribuïda a sant Agustí: «On diu sent Agustí: “Negen crim no defallí depuis que perí la pobrea romana; null temps lo coratge fo major sinó quant se posà a les coses estranyes e feu a ell pau, e tement feu a ell, tingués ab cobejança”». Sembla evident que aquest text necessita alguna correcció, i de fet l'editor n'incorpora una: en l'aparat indica que la lectura «tingués» és una correcció *ope ingenii* sobre «ringués». Jo llig al manuscrit, però, una abreviatura de «riquees», confirmada pel text llatí original: «et

fecit sibi divitias nichil concupiscendo». La cita està integrament, però, mal traduïda en la versió catalana: es tracta, de fet, d'un fragment de l'epístola 87 de Sèneca, que Cèssulis incorpora a la cita de sant Agustí (presa, al seu torn, de Juvenal) «Nullum crimen abest, facinusque libidinis, ex quo paupertas romana perit». Un dels apèndixs finals que completen l'edició recull les fonts dels diversos exemples i cites repartits pel text, en un quadre extremament útil per al lector i per a futurs editors d'altres textos homilètics. S'ha de dir, doncs, que hi ha un treball intens i meritori sobre les fonts, imprescindible en una edició d'aquestes característiques. Per això mateix és de lamentar que en alguns moments no s'haja aprofitat plenament per establir correctament el text. Aquesta mancança, però, no es pot dir que afecte en absolut el conjunt de l'obra editada, però crida l'atenció en alguns altres moments puntuals, com quan s'edita, a la pàgina 176: «diu Agelli en lo *Libre de les nits antigues de Sòcrates*, que a veguades havia acostumat...». En el quadre final s'identifica, en efecte, que la font correcta ací esmentada són les *Noctes Atticae* d'Aulus Gellius. Queda clar doncs que, encara que es vulga mantenir el títol equivocat de la traducció catalana, no convé deformar-lo més i que, en tot cas, el que diu el text és: «diu Agelli en lo *Libre de les nits antigues*, de Sòcrates, que a veguades havia acostumat...». S'està narrant, en efecte, una anècdota atribuïda al filòsof grec.

Al marge d'aquests errors, comprensibles en una feina d'aquesta volada, l'edició del text català ha estat sistemàticament comparada amb l'original llatí, el que ha permès, com hem dit, esmenar molts altres passatges incomprensibles. El resultat de tot plegat és un treball rigorós que posa a l'abast tant de l'especialista com de qualsevol interessat en la cultura medieval (i també, per què no, en la història dels escacs) una obra rescatada d'un oblit injust. Especialment d'agrair són els apèndixs, que inclouen no sols un glossari de termes i un *index nominum*, sinó també, com ja s'ha esmentat, una utilíssima taula d'*exempla* que conté el motiu, la font antiga i la font més tardana o més pròxima a la redacció del *Liber de moribus* per a cada entrada, a la qual acompanya una altra taula semblant de *sententiae*. Esperem que Bataller ens regale aviat l'edició de l'altra traducció catalana pendent per completar una aportació que, amb aquesta publicació, forma ja part de la llista de les que cal tenir presents a l'hora d'estudiar la nostra cultura medieval.

JOSEP E. RUBIO
Universitat de València
josep.e.rubio@uv.es
ORCID 0000-0002-0778-3293